

ШАВЕЛАШВІЛІ Є. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКА ЯК СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНОГО КЛАСУ СЛІВ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається теоретичні підходи вітчизняних та турецьких мовознавців до визначення прикметника як окремого семантико-граматичного класу слів сучасної турецької мови. Первинність функціонально-синтаксичного критерію спричинила відсутність у деяких граматиках турецької мови прикметника як окремої частини мови. У статті досліджується лексичний корпус прикметника у різних за статусом класах слів, який у різних граматиках визначається неоднозначно.

Ключові слова: прикметник, частина мови, категорійна семантика, морфологічні ознаки, функціонально-синтаксична позиція.

В статье рассматриваются теоретические подходы отечественных и турецких лингвистов к определению прилагательного как отдельного семантико-грамматического класса слов современного турецкого языка. Первичность функционально-синтаксического критерия спровоцировало отсутствие в некоторых грамматиках турецкого языка прилагательного как отдельной части речи. В статье изучается лексический корпус прилагательного в разных по статусу классах слов, который в разных грамматиках определяется неоднозначно.

Ключевые слова: прилагательное, часть речи, категорійна семантика, морфологические признаки, функционально-синтаксическая позиция.

The article deals with theoretical approaches of different linguists to determine adjective as the separate semantic and grammatical class of words of the modern Turkish language. Primacy of the functional-syntactic criteria resulted as the miss in the Turkish grammar an adjective as a separate part of speech. The article describes the classe of adjective in the different part of speech which are defined ambiguously in the different grammars.

Key words: adjective, part of speech, semantic, morphological characteristics, functional syntactic position.

Анотований аналіз частиномовних класифікацій наукових та практичних граматики турецької мови дозволяє констатувати, що

Шавелашвілі Є. В.

статус атрибутивних слів у сучасній турецькій мові визначається по-різному: 1) прикметник – окрема частина мови, синтагматично залежна або не залежна від іменника; 2) прикметники – атрибутивні функціональні форми у межах семантико-граматичного розряду предметно-якісних імен, що, у свою чергу, належать до частини мови – імені. Неоднозначно визначається і лексичний склад цих різних за статусом класів слів у граматичній системі турецької мови, які називаються прикметниками.

Актуальність теми дослідження зумовлена неоднозначністю визначення прикметника як окремого семантико-граматичного класу слів сучасної турецької мови.

Мета дослідження – проаналізувати різні теоретичні підходи до визначення прикметника як окремого семантико-граматичного класу слів.

Предмет дослідження – засоби і способи вираження атрибутивної ознаки в сучасній турецькій мові.

Об'єкт дослідження – атрибутивні словосполучення сучасної турецької мови.

Дж. Дені [1:224] визначає прикметники як незмінний клас слів, що виражає ознаку предмета. Синтаксичними функціями прикметника він визначає означення та присудок, тобто члени речення, що виражають ознаку предмета. Відповідно до функцій, він поділяє прикметники на такі: що називають якість предмета (*bir adam /якась людина/, küçük adam /маленька людина/*) – атрибутивна функція, на його думку, має конкретну референцію; що вказують на якість предмета (*ev kırmızıdır /будинок червоний/*) – предикативна функція, на його думку, має дійктичну референцію. Відмінність між лексично тотожними прикметниками та іменниками Дж. Дені пояснював процесом транспозиції: якщо до прикметників, які є морфологічно незмінними словами, додаються словозмінні афікси, то ті слова, які набувають цих афіксів, переходять у розряд іменників.

Н. Коч [2] прикметниками називає слова, що вживаються у

препозиції до іменника і позначають стан предмета, його розташування, кількість, колір і та ін.: *kırmızı kalemler* /червона ручка/; *büyük ev* /великий дім/. Прикметники характеризуються як другорядні члени речення, які належать до іменної групи. Прикметники, що стоять перед ім'ям, утворюють з ним "атрибутивне словосполучення". Всі прикметники Н. Коч поділяє на два великі розряди: якісні та означальні. До якісних належать прикметники, які дають різну характеристику предмету: *düz* /прямий/; *yuvarlak* /круглий/; *yumuşak* /м'який/. До розряду якісних Н. Коч зараховує і вказівні займенники: *Böyle insan görmedim* /Я ще не бачив такої людини/; *Şöyle bir şey aklıma geldi* /Та думка прийшла мені назгадку/. Означальними прикметниками Н. Коч називає вказівні займенники: *bu kitap* /ця книжка/; *şu masa* /той стіл/; *o araba* /та машина/; неозначені займенники: *hiç kimse* /ніхто/; *birkaç dakika* /декілька хвилин/; *bütün öğrenciler* /всі учні/; питальні займенники: *Kaç öğrenci var?* /Скільки є учнів?/; *Ne zaman gelecek?* /О котрій годині він прийде?/; числівники: *On öğrenci sınıfta kaldı* /Десять учнів залишилось в класі/; *Biner lira toplanacak* /Він збере тисячі лір/. Н. Коч також виділяє структурно-морфологічні типи похідних прикметників: утворені за допомогою особливих афіксів: *yağmurlu hava* /дощова погода/; *çalışkan öğrenci* /працьовитий учень/; складні, які складаються з двох або декількох коренів: *ağır-başlı insan* /розсудлива людина/; *açık-göz çocuk* /необачна людина/, *iki-yüz-lü adet* /лицемірна людина/; редупльовані, утворені за допомогою особливих підсилювальних додатків: *bembeyaz* /білосніжний/; *düm-düz* /абсолютно прямий/; *yemyeşil* /зеленючий/; подвійні прикметники, що також виражають інтенсивність ознаки: *Sulu sulu Erikler yedik* /Ми їли дуже соковиті сливи/; *Yüksek yüksek tepeler aştık* /Ми досягли неймовірно високих вершин/ [2: 203-209].

Х. Едіскун [3:133] зараховує прикметники до розряду незмінних слів, але виокремлює їх тільки на підставі позиції в

атрибутивному словосполученні. Відповідно до цього критерію, до прикметників належать власне прикметники (*güzel /гарний/, yeşil /зелений/, zor /складний/*), вказівні слова (*bu /цей/, şu /той/, o /той/*), неозначений займенник (*bir /якийсь/*), питальні займенники (*kim /хто/, ne /що/*) й порядкові числівники (*birinci /перший/, ikinci /другий/, üçüncü /третій/*). Крім того, він зауважує, що власне прикметники можуть використовуватися за необхідності і як прислівники.

Г. Фінч у своїй праці "Linguistic Terms and Concepts" [4] визначає прикметники як слова, що позначають ознаку іменника, та зазвичай характеризують його розмір, колір, форму та вигляд. С. Сьонмез [5] називає прикметниками слова, що характеризують, описують предмет. Вона класифікує їх на сім груп: 1) якісні; 2) демонстративні; 3) присвійні; 4) запитальні; 5) відносні; 6) числівні (кількісні); 7) визначальні. А.М. Кононов [6:223] визначає прикметник як слово, яке характеризує предмет і може бути або не бути залежним від цього слова. Прикметники – це слова, які позначають якість предмета, і таким чином вирізняють цей предмет з-поміж інших. До прикметників він зараховує і числівні прикметники. Т. Бангоглу [7] і Т. Генджан [8] називають прикметниками поняття, що описують предмети, та визначає два розряди прикметників: якісні та означальні. Ю. Гюксель [9] виділяє прикметники на основі їхньої синтаксичної позиції: слова, які характеризують іменники та знаходяться у препозиції до них. Н. Атабай [10: 70] визначає прикметники як розряд іменних слів. Він розділяє власне турецькі прикметники та запозиченні. Його класифікація є двоплановою: за функціями і значенням та за формою. Таким чином, відповідно до їх функцій та значень він поділяє прикметники на якісні та відносні, а відповідно до форми – на складні, складені та прості. Ф. Бозкурд [11:79] визначає прикметник за його функцією в реченні – слово, яке передусім іменнику та позначає його якість. Прикметники можуть означати якість, стан, розташування, кількість та розмір об'єкта. Зазвичай, до

прикметника не додаються жодні словозмінні афікси, проте він не вживається окремо від іменника. Г.Л. Левіс [12:53] визначає прикметники як самостійну частину мови, що позначає ознаку предмета, проте він наголошує про складність проведення чіткої межі між іменниками та прикметниками. О. Демірджан [13:135] визначає прикметники відповідно до їх семантики, тобто як слова, що позначають якість предмета або його ознаку. Відповідно до значень він класифікує прикметники на відносні та якісні, детальною є класифікація якісних прикметників: прикметники, що позначають стан предмета; прикметники, що позначають форму предмета; прикметники, що позначають колір предмета.

Таким чином, аналіз граматичних концепцій прикметника у різних граматиках дозволяє визначити такі дискусійні питання: синтагматична залежність / незалежність прикметника; розмежування прикметників та іменників; розмежування прикметників та прислівників; розмежування прикметників та займенників; розмежування прикметників та числівників; розмежування прикметників та дієприкметників. Деякі із цих питань неодноразово були предметом лінгвістичних дискусій у російській тюркології.

А. Азізов [14:74] вважає, що прикметники як означальні слова при іменниках є синтагматично незалежною частиною мови, оскільки вони не мають закінчень і тому не узгоджуються із іменником ні у числі, ні у відмінку, а лише прилягають до іменника, вказуючи на їх ознаку. Проте Т.Х. Ходжаєв [15:305] висуває протилежну думку, аргументуючи її тим, що прикметники прилягаючи до іменників, утворюють словосполучення, в яких перший компонент (прикметник) виражає підрядні атрибутивні відношення, а отже прикметник синтагматично залежний клас слів. М.О. Баскаков [16:204-205] визначає слабку семантичну диференціацію прикметника і прислівника, іменника та прикметника і вважає, що розмежування прикметника і прислівника, та іменника і прикметника здійснюється тільки за

функціональними ознаками. Тому прикметник у тюркських мовах – це функціональна форма, а не окрема частина мови.

Теорія про слабку семантичну диференціацію прикметника призводить до ототожнення прикметників з іншими частинами мови на підставі функціонально-синтаксичного критерію. Часто іменники, які виступають у функції означення в ізафетних конструкціях (*taş köprü* /кам'яний міст/, *demir kapı* /залізні двері/, *altın saat* /золотий годинник/), відносять до морфологічно неоформлених прикметників [16:205]. Інші мовознавці (А.М. Кононов [6], Т.Х. Ходжаєв [15]) вважають, що турецькі слова *taş*, *demir*, *altın* не виражають поза контекстом ознаки предмета, а отже належать до семантичної категорії предметності і лише в означальних словосполученнях виконують функції атрибутів. А.М. Кононов [6:136] зазначає, що чітко відрізнити прикметник від іменника в турецькій мові за одними лише морфологічними ознаками неможливо. Тому потрібно визначити релевантні принципи, за якими можна провести чітку межу між цими частинами мови: морфологічні ознаки; категорійна семантика; функціонально-синтаксична реалізація ("ізафетне" чи "безізафетне" поєднання у словосполученнях).

У тюркології визначається і зворотна тенденція: М.О. Баскаков [16:193] морфологічно оформлені прикметники за лексичною семантикою відносить до іменників: *akıl-lı* /розумний/, *fayda-sız* /некорисний/, *dalga-msı* /хвилеподібний/, *avlu-daki* /той, що знаходиться у дворі/, *dağ-lı* /гористий/.

Інша теоретична концепція пояснює розмежування прикметників та прислівників як окремих частин мови за семантичним та функціональним критеріями [17]. Семантичну та функціональну диференціацію прикметника та прислівника, яка зустрічається ще в давніх тюркських писемних пам'ятках, описував Е.В. Севортян [18:58], який зазначав, що в сучасних тюркських мовах ця відмінність зумовила виокремлення їх в окремі частини мови. Цю думку підтримує Т.Х. Ходжаєв [15:302], який визначає

головну семантичну ознаку прикметника – ознака предмета, який має статичний характер, а прислівника – ознака дії, яка має динамічний характер. Одні вчені зараховують до прикметника всі слова (похідні й непохідні), які об'єднані узагальноною семантикою ознаки. Інші об'єднують у клас прикметників всі слова (точніше текстові словоформи), які здатні виконувати синтаксичну функцію присубстантивного означення. У першому випадку не розмежовуються морфологічні ознаки слів: словотвірні та словозмінні особливості, що відображають морфологічне оформлення категорійної ознаки частини мови; а також синтаксичні відношення та зв'язки, які маркують цю категорію на синтаксичному рівні. У другому випадку, функціонально-синтаксична класифікація порушує знакову (лексемну) цілісність слова, оскільки словоформи однієї лексеми ідентифікуються як слова різних частин мови. Вирішення окреслених суперечностей у визначенні прикметника як частини мови та лексичного корпусу прикметника можливе у послідовному застосуванні трьох класифікаційних критеріїв: категорійної семантики, морфологічних особливостей та функціонально-синтаксичної реалізації слова з урахуванням можливих транспозицій у граматичній системі мови.

Отже, лексичний корпус прикметника у різних за статусом класах слів та у різних граматиках визначається неоднозначно. До прикметника зараховують іменники, прислівники, займенники, числівники та дієприкметники, що зумовлено різними причинами у різних граматичних концепціях: не диференціюються морфологічні ознаки слів, що оформлюють різну категорійну семантику слів; не диференціюються синтаксичні відношення та зв'язки, які маркують різну категорійну семантику слів на синтаксичному рівні; не враховується явище транспозиції у граматичній системі мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Deny J. Türk dili grameri (osmanlı lehçesi) / J. Deny. – İstanbul : Maarif matbaası, 1942. – 240 s.*
2. *Koç N. Yeni dil bilgisi / N. Koç. – İstanbul : Yayınevi,*

1992. – 630 s. 3. *Ediskun H.* Yeni Türk dilbilgisi / H. Ediskun. – İstanbul : Remzi Kitabevi, 1993. – 416 s. 4. *Finch G.* Linguistic Terms and Concepts / G. Finch. – London : Macmillan Pres, Ltd, 2000. – 82 s. 5. *Sönmez S.* Devoilons Les Mysteres Du Français / S. Sönmez. – İstanbul : Birlik, 1987. – 502 s. 6. *Кононов А. Н.* Грамматика современного турецкого литературного языка / А. Н. Кононов. - М. : Академия наук УССР, Институт Языкознания, 1956. – 570 с. 7. *Banguoğlu T.* Türkçenin Grameri / T. Banguoğlu. – Ankara : TDK Yay., 2007. – 628 s. 8. *Gencan T. N.* Dilbilgisi / T. N. Gencan. – İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1971. – 200 s. 9. *Göksel A.* Turkish : A Comprehensive Grammar / A. Göksel. - NY. : Routledge, 2005. – 605 p. 10. *Atabay N.* Sözcük türleri (ad, sıfat, bilirteç, adil, ilgeç, bağlaç, ünlem, eylem) / N. Atabay. – Ankara : Oğlaç Basımevi, 1983. – 288 s. 11. *Bozkurt F.* Türkçe Çağdaş Dilbilgisi / F. Bozkurt. – İstanbul : İnhilap Hitaberi, 1994. – 171 s. 12. *Lewis G. L.* Turkish grammar / G. L. Lewis. – Oxford : The Clarendon Press, 1967. – 306 p. 13. *Demircan Ö.* Türkiye Türkçesinde kök-ek bileşmeleri / Ö. Demircan. – Ankara : TDK yayınları, 1977. – 126 s. 14. *Азизов А. А.* Сопоставительная грамматика русского и узбекского языков : морфология / А. А. Азизов. - [2 е изд.]. - Ўқитувчи, 1983. – 238 с. 15. *Ходжаев Т. Х.* О дифференциальных признаках прилагательных в тюркских языках / Т. Х. Ходжаев, Р. К. Кунгулов // Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. - 1968. - С. 301–306. 16. *Баскаков Н. А.* Каракалпакский язык. Том II. Фонетика и морфология. Часть первая. Части речи и словообразование / Н. А. Баскаков. - М. : Изд-во АН СССР, 1952. – 544 с. 17. *Сіленко Н. В.* Текстові особливості турецького рекламного повідомлення / Н. В. Сіленко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2009. - Вип. 15. - С. 447–453. 18. *Севортян Э. В.* Из истории прилагательных : грамматика и лексика / Э. В. Севортян // Тюркологические исследования. - 1963. - С. 58–68.